

O OTÁZKE HODNOTENIA SKÔR Z HĽADISKA TEÓRIE BYTIA

JOZEF COUFAL, Katedra marxistickej filozofie, FFUK, Bratislava

Chcem sa dotknúť niektorých otázok prerokovávanej problematiky bez nárokov na ich hlbšie rozvedenie a riešenie. V mojich poznámkach ide skôr o akési projekcie niektorých princípov dialektického materializmu do špeciálnej problematiky teórie hodnôt. Najprv k otázke vzťahu poznania a hodnotenia.

Pochopenie vzťahu poznania a hodnotenia ako protirečivej jednoty znamená v základe pochopiť, že jedno nejestvuje bez druhého, že sú existenčne späté, že poznávať môžeme iba vtedy, ak zároveň hodnotíme a hodnotiť iba vtedy, keď zároveň poznávame (v tej či onej miere adekvátne), nech si to už uvedomujeme alebo nie. I v teoretickej reflexii tejto protirečivej jednoty, nech si to už príslušný axiológ (gnozeológ) uvedomuje alebo nie, *poznáva* hodnotenie (*hodnotí* poznanie). Ľudia poznávali a hodnotili pred vznikom akejkoľvek gnozeológie a axiológie pri praktických potrebách a záujmoch zachovania svojho života, biologických a sociálnych podmienok, ich jestvujúceho stavu i jeho negácie. V minulosti sa zachovanie podmienok života človeka realizovalo ako záležitosť jednotlivcov, prípadne relatívne izolovaných skupín. Dnes sa týka človeka ako ľudstva vcelku. Mám na mysli otázky životného prostredia v súvislosti s vedecko-technickým rozvojom posledných desaťročí. V súčasnej situácii existencie vedeckých poznatkov a ich technických realizácií, umožňujúcich človeka zničiť i pozdvihnúť ku hviezdám (v týchto krajnostiach osciluje hodnota súčasných vedeckých poznatkov; v podstate je však každý poznatok, pokiaľ ide o jeho hodnotu, použiteľnosť pre pokrok, protikladný), má i analýza vzťahu poznania a hodnotenia, poznatku a jeho hodnoty a praktické vyústenie tejto analýzy limitujúci význam v mnohých aspektoch: ekonomických, etických, vojenských a najmä v dominujúcich — politických. Táto analýza by totiž — ako sa nazdávam — mala viesť k uvedomelej realizácii tejto jednoty v praxi. Zo širokého okruhu aspektov vyberám otázku naznačenia alebo i určenia reálnej cesty prekonania — nazvime to tak — morálno-politického konfliktu napr. atómových fyzikov, genetikov, vedcov vôbec. Má vedec právo či povinnosť v politicko-ekonomickom systéme, ktorý nevyhnutne plodí vojny, v imperializme, nedať do rúk vlády tohto systému objav umožňujúci zničiť ľudstvo, alebo má právo či povinnosť „zničiť“ tento objav pre ľudstvo? V čase, keď vlády imperialistických štátov takými objavmi už disponujú, je táto dilema vlastne akademická a má možno zmysel pre budúce, ešte hrozivejšie objavy. Z hľadiska samého zničenia je azda spôsob zničenia irelevantný, bezvýznamný. Jedným východiskom z tejto dilemy a tým i z morálno-politického konfliktu vedcov je prekonanie systému, ktorý vedie ku katastrofálnemu

zneužitiu vedeckých objavov. Socialistická revolúcia sa stala v tej či onej forme *existenčnou* nevyhnutnosťou ľudstva. Zničeniu ľudstva je možné v konečnom dôsledku zabrániť prekonaním základného rozporu súčasnej spoločnosti. Preto i súčasnými kľúčovými, skutočne ľudskými hodnotami sú hodnoty socialistickej revolúcie.

Hodnotenie (tak ako poznanie) nie je abstraktne kontemplatívny proces, ale je aktívne pretvárajúcou ľudskou činnosťou, tvorivou a tvoriacou novú progresívnu realitu, nové hľadiská a postoje k nej, t. j. objavujúci a tvoriaci nové dimenzie človeka a sveta mimo neho v ich vzájomnom pôsobení. Pri tom platí: čím hlbšia forma poznania a čím sú objav a jeho praktická realizácia základnejšie, prevratnejšie, tým základnejšie, prevratnejšie hodnoty predstavujú.

Za najhlbšiu formu poznania považujeme dialektické poznanie, poznanie zdroja, obsahu, príčiny pohybu, zmeny príslušného javu, objektívneho, materiálneho sveta. K takému poznaniu smeruje všetko ľudské snaženie v histórii poznania i v jednotlivom poznávacom akte. Hodnota takého poznania v priebehu jeho uplatnenia v praxi i v ďalšom rozvoji teórie rastie, rozširuje sa. Žiaden relatívne pravdivý poznatok nestráca na svojom význame, ak je rozvinutý, prekonaný ďalším poznatkom. Práve naopak, jeho význam so zistením jeho ohraničenosti rastie, pretože toto zistenie je vlastne jeho rozvinutím, doplnením. Človek poznáva dialektickú príčinu vecí i seba samého nie pre akési uspokojenie teoretických ambícií, ale predovšetkým pre zachovanie svojho bytia. Človek (tak ako všetko jestvujúce) môže zachovávať svoje bytie iba vtedy, ak sa neustále rozvíja, napreduje. Pre túto základnú hodnotu (nám známu najrozvinutejšiu podobu zachovania rodu) je schopný jednotlivý človek alebo skupina obetovať svoje individuálne bytie. Popri vynikajúcich osobnostiach vedy obetovali materiálne výhody, osobné pohodlie, zdravie i životy nespočetní bezmenní bojovníci za spoločenský pokrok, za rozvoj poznania. Najväčšou revolúciou v dejinách poznania bol vznik marxizmu, teórie, ktorá je zhodnotením celého doterajšieho vývinu najrozvinutejšej formy pohybu hmoty, ľudskej spoločnosti. Ako teória vedecky vysvetľujúca základné príčiny sociálnych revolúcií, zdôvodňujúca ich zákonitosť, je marxizmus-leninizmus základnou metódou riešenia sociálnych protirečení, vrátane protirečení poznania a hodnotenia, vedeckého poznatku a jeho konkrétne historickej hodnoty. Preto je marxizmus-leninizmus i principiálnym kritikom (a nepriateľia marxizmu-leninizmu vedia, že i najnebezpečnejším) všetkých pseudohodnôt akéhokoľvek potláčateľského systému. S rafinovaným útokom na marxizmus vystúpil napríklad pozitivizmus. Opierajúc sa zdanlivo o poznatky vied, vyhlásil základné filozofické kategórie za „metafyzické“. Principiálna kritika pozitivizmu, uskutočnená V. I. Leninom, najmä v jeho práci *Materializmus a empiriokriticizmus*, je návodom ku kritike i neskorších foriem pozitivizmu, menovite novopozitivizmu. Novopozitivisti sa okrem iného snažili odstrániť z vedy pojem príčiny. Ich kritika prí-

činnosti bola analogická kritike pojmu hmoty na prelome 19. a 20. storočia. Stotožňujúc kauzalitu vôbec s jej mechanistickým chápaním, popierali jej platnosť a snažili sa tak zbaviť vedecké poznanie hodnoty kauzálneho vedenia. Ani marxizmus-leninizmus nemal byť z ich hľadiska poznaním príčin sociálnych procesov a teda i metódou revolučnej premeny spoločnosti. Nazdávam sa (okrem iného preto), že považovať príčinné poznanie za nižšiu formu poznania, ktorá je dnes už prekonaná, je ústupkom novopozitivismu. Dialektický materializmus nielen že nepopiera poznanie príčin, ale samu kategóriu príčiny prehýbil do poznania samopohybu hmoty. Upierať materialistickej dialektike schopnosť kauzálnej analýzy, zakazovať jej poznanie príčin znamená „sahnúť na lep“ pozitivismu, ktorý podobne ako v prípade pojmu hmoty spolu so starým pojmom popierať hmotu vôbec.

Všeobecne možno povedať, že východisko, podstata, pôvod ľudského poznania a hodnotenia spočívajú vo všeobecných podstatných vlastnostiach hmoty, v jej atribútoch, fixovaných v kategóriách materialistickej dialektiky. Sú to napr. kategórie: pohyb, vzájomné pôsobenie, dialektické protirečenie, príčinnosť, odraz, čas a priestor atď. Každá z filozofických kategórií sa špecifickým spôsobom podiela na procese poznania a hodnotenia a na jeho analýze, každá umožňuje objaviť ich osobitné stránky a aspekty. Nazdávam sa, že systematicky, interdisciplinárne uskutočňovaný rozbor procesu hodnotenia (v jeho sociálnom, psychologickom, etickom, estetickom, fyziologickom, sociologickom atď. začlenení) prostredníctvom kategórií materialistickej dialektiky by priniesol mnoho nových a závažných pohľadov. Pokúsim sa načrtnúť aspoň jeden z možných smerov takého rozboru.

Je známe, že s kvalitatívne určitými formami hmoty sú neoddeliteľne späté kvalitatívne určité formy pohybu, že napr. neživé formy sa pohybujú podľa im zodpovedajúcich kvalitatívne určitých zákonov, živé procesy majú svoju špecifickosť a tak isto rozvoj spoločnosti je svojzákonný. Uvedené väzby sa uplatňujú diferencovane i v rámci týchto troch hlavných oblastí. (Např. špecifickosť zákonov kapitalizmu a socializmu; špecifickosť tried a sociálnych skupín a pod.) I keď, alebo práve preto, že jestvujú všeobecné zákony či zákonitá všeobecnosť javov, je všetko vo svojom prejave i podstate zároveň jednotlivé, individuálne. (Jednota javu a podstaty.) Platí tak všeobecne: ani dva javy vo svete a ich pohyby nie sú úplne rovnaké. Ani dva elektróny, listy na strome, ľudia... nie sú úplne rovnakí. (Keby boli nejaké dva javy úplne rovnaké, keby sa vôbec neodlišovali, neboli by rozdelené, neexistovali by ako dva.) I toto všeobecné v jednotlivom má svoje zvláštne prejavy. Např. v ľudovej múdrosti: „Keď dvaja robia to isté, nie je to to isté.“ Platí tiež: keď dvaja hodnotia to isté (poznávajú to isté, formulujú poznatky), tvoria tie isté hodnoty..., nie sú tieto procesy ani ich výsledky a ich praktické využitie tie isté. Diferencie, konflikty, spory, protirečenia, ktoré vznikli na tomto základe, sa potom riešia — podľa ich povahy,

podľa povahy zainteresovaných a v určitom konkrétnom historicko-sociálnom začlenení — rozličnými prostriedkami. (V určitých prípadoch môže byť takýmto prostriedkom i vojna.)

Tak ako sú diferencie hodnotení, tvorby hodnôt jednotlivcami a skupinami spojené s diferenciami ich materiálnych i duchovných podmienok a vlastností, sú zhodné podobné hodnotenia a hodnoty dané spoločnosťou, objektívnou všeobecnosťou historicko-sociálnych, ekonomických, triednych, psychických, emocionálnych atď. podmienok. (Hĺbka, stupeň poznania príslušného javu má medzi týmito podmienkami svojráznu integračnú úlohu.) Diferencie či podobnosť hodnotových postojov spätne vplývajú na tieto materiálne a duchovné podmienky a vlastnosti hodnotených i hodnotiacich javov a ich pohyb je bázou ďalšieho možného cyklu. Ontologickým základom menlivosti, historickosti hodnôt a hodnotenia je princíp pohybu, vzájomného pôsobenia. Vzájomné pôsobenie sa realizuje výberom svojich zložiek. Tak ako nemôže vzniknúť hocičo z hocičoho, tak ako teda nemôže hocičo pôsobiť s hocičím (hocikde, hocikedy atď.), ale všetko má svoje kvalitatívne, kvantitatívne, priestorové, časové atď. vlastnosti — kritériá kontaktu, nemožno hocičo, hocikedy . . . adekvátne poznávať, hodnotiť, resp. v závislosti od týchto objektívnych i subjektívnych daností, od ich zmeny sa rozvíjajú, sú historické i hodnotiace postoje, výber a tvorba hodnôt. Všeobecne a špecificky sa tu uplatňuje princíp selekcie, výberu vo vzájomnom pôsobení, výberu komponentov každého určitého vzájomného pôsobenia. (S princípom výberu súvisí i princíp preferencie. Analýza ich vzťahu by si zaslúžila osobitnú pozornosť. Nazdávam sa, že by malo zmysel rozpracovávať — analogicky metódam poznania — špecifické metódy hodnotenia.)